

CONSIDERACIONES SOBRE OS TEMAS DECORATIVOS NA CERÁMICA CASTREXA DE VILADONGA

Filomena Dorrego Martínez - Ana María Rubiero da Pena

Dentro dos diversos tipos de material cerámico atopado no Castro (común romana, terra sigillata, de tradición propiamente castrexa...), centrámonos aquí no estudio dun dos aspectos desta última: as técnicas e motivos decorativos.

A cronoloxía corresponde, en principio, a época galaico-romana tardía -s. II-V dC.-, e a este respecto é interesante lembrar o apuntado por Arias/Durán (1996, 22) a propósito de Viladonga: "...exemplo paradigmático dos castros que se ocupan (ou se reocupan) despois da conquista romana do noroeste... sitio clave para estudiar e entende-lo desenvolvemento e a evolución da Cultura Castrexoa na etapa galaico-romana, xa que coñece o seu auxe naquela época tardía, conservando estructuras e materiais de tradición anterior, e dicir, dos castros da Idade do Ferro..."

Tendo em conta esses materiais

de clara tradición castrexa hai que facer referencia, en primeiro lugar, a algúns fragmentos aparecidos no Castro nun nivel anterior - prerromano, S.II-I aC -, con motivos semellantes ós que vamos atopar no período que estudamos; trátase dunhas leves acanaladuras en sentido vertical no colo e, noutros fragmentos, de series de círculos con oco central feitos por estampación.

Consideracións xerais

Con carácter xeral, á hora de analizar a decoración na cerámica de tradición castrexa de Viladonga, hai que facer as seguintes consideracións previas:

1) Os fragmentos contabilizados corresponden ás campañas de escavacións dos anos 1970 (dirixidas por M. Chamoso Lamas), 1982, 1983, 1984, 1988, 1989, 1992 (dirixidas por

F. Arias Vilas) e 1996 (realizadas por L. López e Y. Álvarez).

2) En moitos casos a fragmentación da cerámica impide ver tanto a composición ou deseño ornamental completo (sobre todo cando aparecen varios motivos representados), como a disposición e situación dos motivos nas diferentes partes da vasilla (panza, colo, borde...).

Aínda tendo en conta esta fragmentación, apréciase, en xeral, unha orientación dos motivos en sentido horizontal, se ben tamén os hai dispostos en sentido vertical.

Entre os achados cerámicos, de clara tradición castrexa, atopados ata agora no Castro (considerando como tal a de pastas, formas e con motivos decorativos que se documentan nos asentamentos castrexos na época prerromana e galaico-romana), só unha pequena parte do total presenta algúns tipo de decoración. Entre un global de

Cadro I.- Contabilización por fragmentos organizados segundo a técnica decorativa.

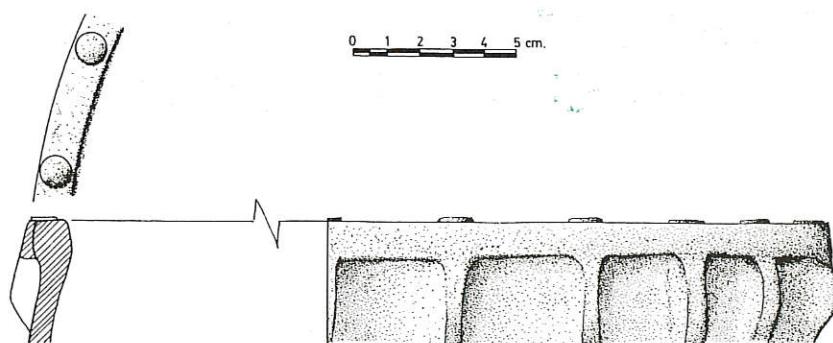

Fig. 1.- Borde decorado con botones imitando remaches.

66.257 fragmentos correspondentes a material cerámico, que supoñen numericamente a grande maioría das 71.674 pezas inventariadas ata agora en Viladonga, diferenciamos como de tradición castrexa decorada 1.345 fragmentos. O seu estudio e análise comparativa permitiuos establecer estas breves consideracións, que resumimos nos cadros gráficos que se acompañan e que a continuación comentamos. Os debuxos débense a Marta Cancio Martínez, debuxante do Museo do Castro de Viladonga.

O Cadro I mostra unha contabilización por fragmentos organizados segundo a técnica decorativa que teñen. En ningún caso non pretende ser estritamente numérica senón axudar dalgún xeito a visualiza-las porcentaxes de aparición das distintas técnicas decorativas na cerámica de tradición castrexa do Castro de Viladonga. Cada fragmento grafíase como unha unidade ou barra (/).

A contabilización é relativa no caso dos brunidos, acanaladuras e cordóns, xa que, tendo en conta a fragmentación existente, anacos que están considerados individualmente, ben puideran formar parte nalgúns casos dunha mesma vasilla.

Sobresaes no cadro como más abundante a técnica da incisión e dentro dela o brunido e as acanaladuras. Res-

pecto ós brunidos, están contabilizados aqueles feitos con clara intención decorativa e agrupados tanto os que teñen un brillo especial coma os que non o teñen. As acanaladuras aparecen xunto con outros motivos decorativos ben delimitando estes ou formando parte deles; nestes casos non se consideraron para face-lo reconto, pero si naqueles en que de forma illada constitúen o motivo decorativo.

A técnica mellor representada en segundo lugar é a decoración plástica, na que se inclúen os cordóns lisos e decorados, mamelóns ou pezóns, e fitas verticais que decoran algún colo. Un borde de sección cadrada (incluido no apartado de Outras) presenta unha decoración singular pois está como "tabicado" e ten uns botóns imitando remaches. (Fig. 1)

En canto á escisión atopamos un só caso, no que esta técnica se combina con pezóns. (Fig. 2)

O Cadro II mostra o resultado de

analiza-las técnicas decorativas e, segundo as variantes dos instrumentos usados nelas, a súa subdivisión nos distintos motivos. As ilustracións destes son representativas de cada motivo, sen ter en conta a súa repetición, se a houbera, en diferentes fragmentos cerámicos.

Predomina na decoración o uso dunha soa técnica, aínda que tamén hai combinacións de dúas ou máis (Fig. 3), ou ben de distintos motivos cunha mesma técnica (Fig. 4).

As técnicas e os motivos decorativos

INCISIÓN: Son os trazos conseguidos pola aplicación corrida dun instrumento apuntado, ben sobre a pasta tenra ou unha vez feita a cocción da cerámica (Llanos/Vegas 1974, 286).

Dentro da incisión poderíanse englobar aqueles fragmentos que teñen alisado, sexa a base de cepillados ou ben de espatulados brunidos por toda a superficie, uns e outros son bastante abundantes na cerámica do Castro; facemos agora referencia a eles pero sen incluílos no cadro pois considerámoslos como unha fase máis na elaboración da vasilla sen ter como obxectivo nin como resultado, un motivo decorativo. Os cepillados adoitan ter variantes na súa orientación: en sentido horizontal e diagonal alternativa-

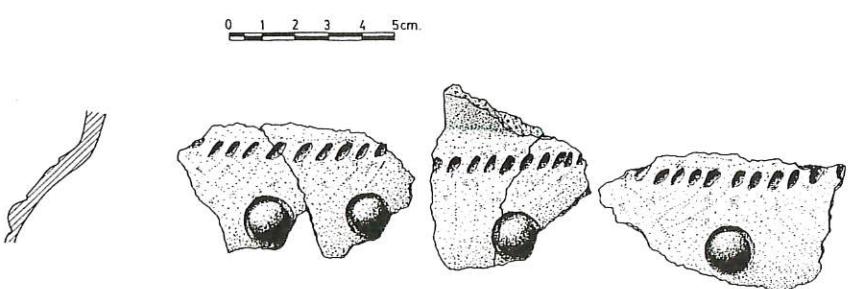

Fig. 2.- Escisión e decoración plástica (mamelóns).

TÉCNICAS		MOTIVOS		IMPRESIÓN		ESC.	
		INCISIÓN	DEC. PLÁSTICA	DEC. PLÁSTICA	INCISIÓN		
BRUNIDO	Rombos						
	Horizontal						
	Vertical						
	Diagonal						
	Outros						
ACANALADURA							
PUNZANTE							
GRAVADA							
CORDÓNS LISOS							
CORDÓNS DECORADOS							
MAMELÓNS							
OUTRAS							
DIXITACIÓN / DIXITACIÓN + UNGULACIÓN							
CON INSTRUMENTO							
ESTAMPACIÓN							
	Triângulos						
	Medallões						
	Rombos						
	Puntillados						
	Espigas						
	Círculos						
	Círculos dentados						
	"S"						
	Semicírculos						

Cadro II.- Resultado da análise das técnicas decorativas.

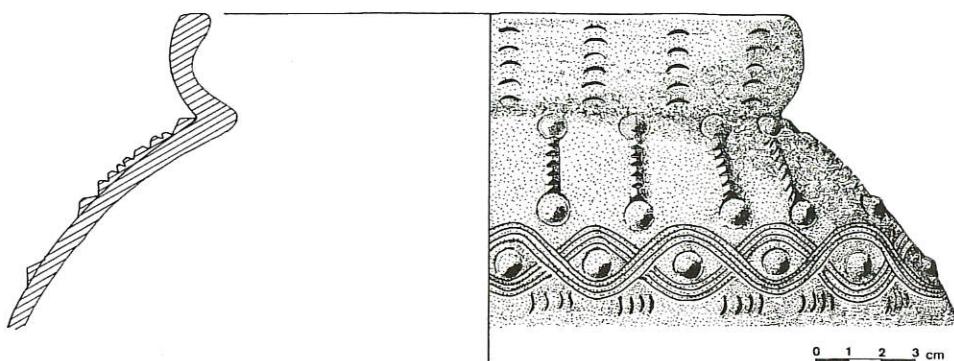

Fig. 3.- Combinación de tres técnicas: impresión (ungulación), incisión punzante e decoración plástica (cordóns e mamelóns).

mente, en espiña de peixe, liñas brunidas sobre fondos cepillados, algún colo con cepillado en sentido diagonal e outros en horizontal, etc.

a) Brunidos.- No brinido utilizase un punzón de punta roma, incidindo sobre a pasta en estado de coiro (aínda dúctil), o que deixa un trazo pouco profundo e brillante (Llanos/Vegas 1974, 286).

Dentro dos brunidos abundan na cerámica do Castro os motivos en rombos (facendo a chamada retícula brunida) e as liñas verticais, así como as diagonais aínda que estas en menor proporción. Dous fragmentos decóranse a base de grandes rombos divididos por unha liña vertical, un deles cun círculo dentro das divisións.

b) Acanaladuras.- Soen ser trazos de liñas paralelas, que poden ser profundos e angulosos ou ben anchos e de formas onduladas (Llanos/Vegas 1974, 286).

É frecuente atopar dende unha ata catro acanaladuras formando unha banda horizontal ó longo da panza, xeralmente preto do ombreiro. Nalgúns fragmentos aparece unha acanaladura entre o colo e o borde. Tamén hai colos con acanaladuras verticais incisas, e noutros casos impresas dando como resultado o mesmo motivo pero cun

acabado más perfecto.

Nun fragmento preséntanse acanaladuras verticais e horizontais moi suaves e cruzadas que forman unha especie de cuadrícula; incluímolas aquí por considerar que non son tan profundas como para ser consideradas incisiões punzantes ou finas.

c) Punzante.- Conséguese presionando coa punta do instrumento, deixando un trazo corto alternante ou corrido profundo (Llanos/Vegas 1974, 286).

Abundan os motivos en espiña de peixe que con frecuencia levan acanaladuras ou incisiões delimitándoos; tamén se asocian con decoracións plásticas como mamelóns. O motivo da espiña de peixe está presente en tres bordes decorando os labios, en dous destes a espiña é sinxela e noutro doble. (Fig. 5)

Outros motivos son as liñas incisas horizontais, en zigue-zague, rombos, círculos, triángulos, faixas de triángulos recheos de puntos impresos, así como incisiões alternantes feitas con instrumento que se dispoñen en sentido vertical correndo ata un determinado punto da panza.

Tamén hai que rexistra-la existencia de incisiões horizontais cortadas por outras pequenas verticais, que chegan a conformar algo semellante a

cabezas de cravos ou grandes botóns ou umbos.

d) Gravada.- Denomínase así cuando o trazo é moi fino e pouco profundo (Llanos/Vegas 1974, 286).

Neste tipo de incisión repítense, en relación coa punzante, os motivos en espiña de peixe, circulares e rombos, aparecendo tamén ás veces liñas onduladas.

DECORACIÓN PLÁSTICA: É a técnica empregada que tende a decorar las vasillas a base de zonas con relevos, ben utilizando anacos de barro superpostos ou sacados da mesma pasta cerámica (Llanos/Vegas 1974, 286).

a) Cordóns lisos e decorados.- Os cordóns lisos son os más abundantes e entre eles os de sección semicircular e triangular, ás veces aparecendo en paralelo con grande distancia entre eles.

Cando os cordóns están decorados, soe ser con incisión e con impresión dando como resultado formas de sogueados, puntas de diamante, etc... (Fig. 6)

b) Mamelóns ou pezóns.- A maioría teñen un surco arredor que fai pensar que foron aplicados cun instrumento a xeito de molde; nalgún faise evidente isto por aparecer só o lugar donde

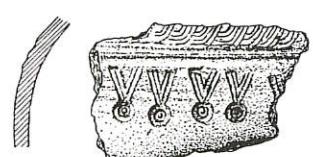
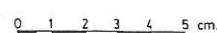

Fig. 4.- Combinación de distintos motivos coa mesma técnica de impresión (estampación).

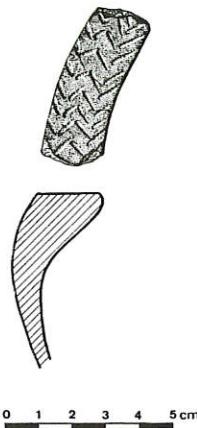

Fig. 5.- Borde decorado con espña doble.

estaba sobreposto, pero do que xa se desprendeou ou caeu o mamelón.

Hai fragmentos dunha vasilla con decoración quizais similar á "perlada" que cita Rey Castiñeira (1990-91, 154), a base de mamelóns cónicos dispostos en sentido horizontal. (Fig.7)

c) Fitas.- Dispónense en sentido vertical, decorando dous colos, prendidas polos extremos pero deixando un oco entre a decoración e a superficie do vaso.

IMPRESIÓN: Decoración que se produce pola pegada resultante da presión dun obxeto ou ferramenta sobre a superficie da cerámica (Llanos/Vegas 1974, 283).

a) Dixitación.- Marcas deixadas ó incidir coas xemas dos dedos.

b) Dixitación + Ungulación.- Suma da impresión das xemas e unllas.

Unhas e outras aparecen na parte do ombreiro.

c) Instrumento.- A impronta obtida está realizada por calquera tipo de instrumento, deixando unha pegada variable segundo a ferramenta empregada (Llanos/Vegas 1974, 283).

Aparecen motivos circulares e semicirculares probablemente feitos cun "canutillo" ou tubo.

Algúns motivos triangulares (Fig. 8), romboidais, liñas verticais, e outros, ofreceron dúbidas para consideralos neste apartado ou mesmo como estampacións, xa que é difícil saber se o instrumento usado foi unha matriz ou outro obxecto calquera co que se fixo a impresión e/ou a estampación.

d) Estampación.- A decoración conséguese mediante unha matriz que deja unhas pegadas exactamente

iguais e ás veces alternantes, identificándose incluso ás veces os fallos ou defectos da matriz utilizada (Llanos/Vegas 1974, 283).

Son abundantes as decoracións feitas con matrices das que resultan motivos puntillados que forman zigzag (Fig. 9), espiña de peixe, círculos, liñas horizontais e diagonais combinadas e series de "S"; estas últimas aparecen dereitas e separadas ou deitadas e unidas chegando a formar ondas ou motivos case circulares, nalgún caso son cuádruples e ó unirse crean un pequeno botón.

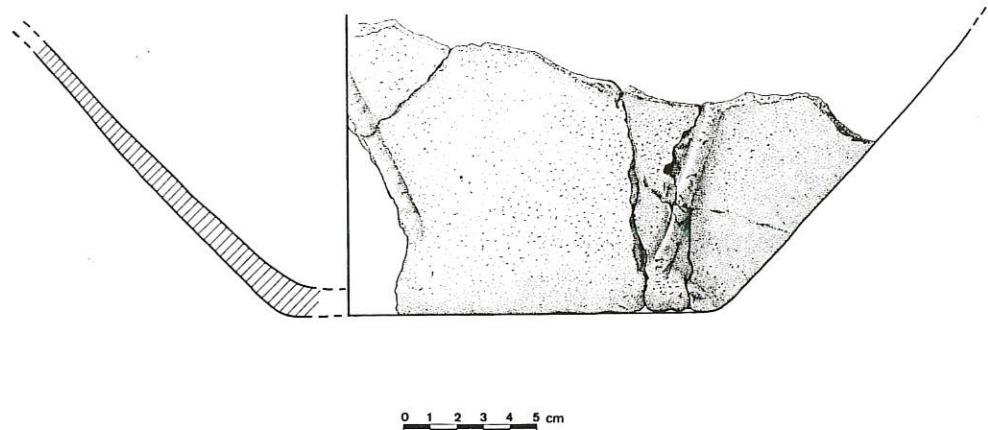
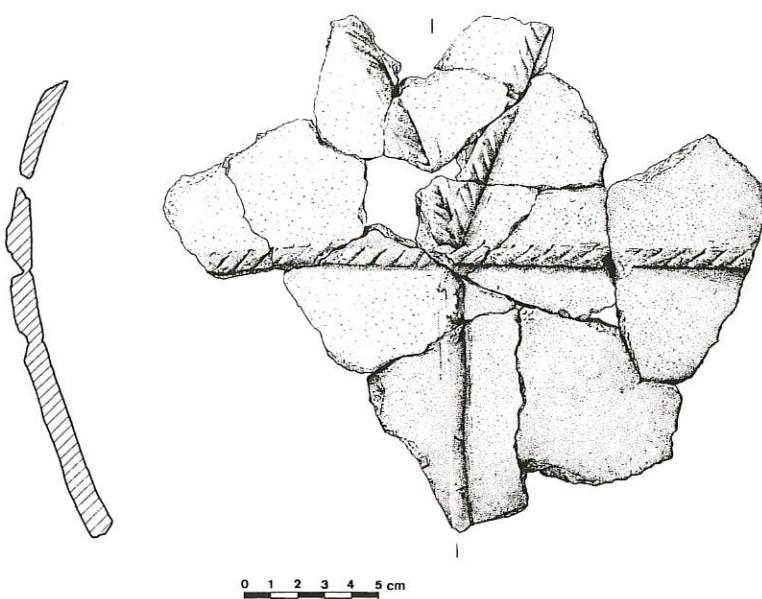

Fig. 6.- Cordóns entrecruzados.

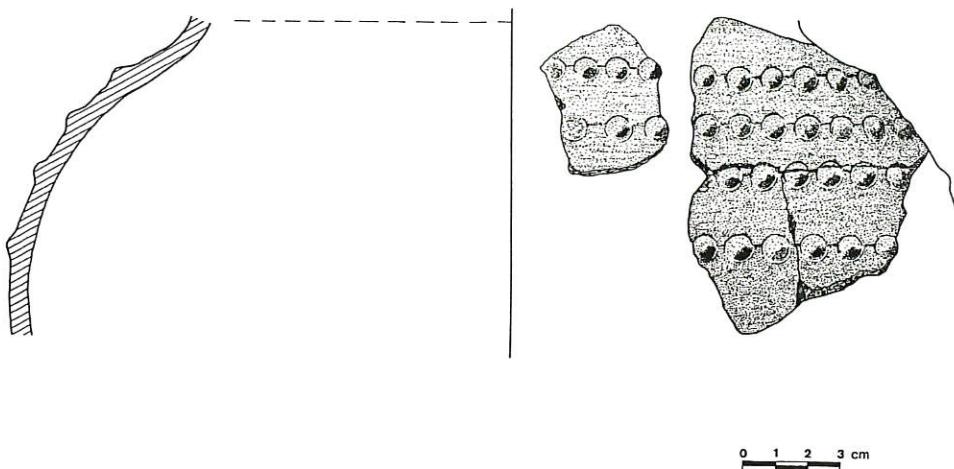

Fig. 7.- Decoración «perlada» (ou variante de mamelóns).

Rodríguez Fuentes (1987, 117) estuda a cerámica estampillada do Castro de Vigo, establecendo unha proporción de

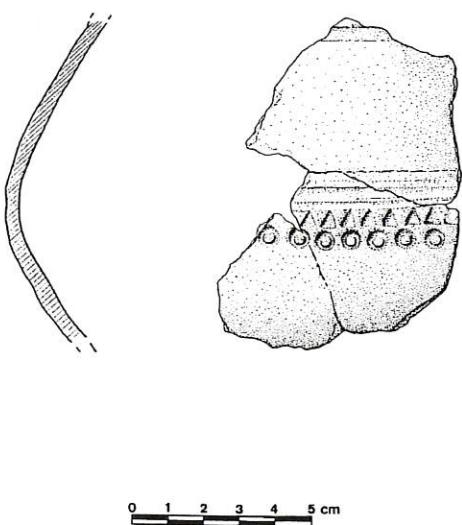

Fig. 8.- Impresión con instrumento.

motivos que se repiten dentro da impresión: os motivos que más predominan son os en "S" ou curvilíneos"; esta proporción dentro do grupo da estampación tamén se aprecia en Viladonga.

Dous casos singulares constitúeno unha asa que está decorada nos laterais cunha liña de círculos con oco central, e o orixinal pé dunha vasilla no que aparece un motivo puntillado formando liñas diagonais.

Comentario

Os tres bloques de técnicas decorativas empregadas na cerámica do Castro de Viladonga aparecen en todos os asentamentos analizados (cfr. a Bibliografía): decoración plástica, impresións, incisións compoñendo diferentes motivos ou combinacións de liñas horizontais, inclinadas, etc.

Sen pretendermos facer aquí un estudio exhaustivo dos paralelos existentes, si podemos dicir que temos claras similitudes sobre todo á hora de falar dos motivos representados.

Rey Castiñeiras (1990-199, 141-163) estuda a cerámica da zona sur e occidental de Galicia diferenciando tres fases que comprenderían do século

VIII aC. ata o II dC. Nos achados atopados ata agora no Castro de Viladonga (S.II-V dC.) aparecen elementos que caracterizaban sobre todo os castros encadrados na 2^a e 3ª Fase, isto é; A Forca, A Lanzada, Troña, Borneiro, Fozara, Recarea e Baroña polo que se refire a tramas reticuladas, medallóns colgados e mamelóns a molde. Vigo e Santa Trega aparecen como paradigmas dunha Fase Final (S.II-I aC.-I dC.): estampillado triangular, círculos dentados e "as largas e finas hiladas de puntos impresas con peite, que forman composiciones zigzagueantes o cenefas de líneas oblicuas..." inconfundibles nos castros de Vigo e Trega, botóns feitos a molde de pequeno tamaño, perlados, sogueados e "fiadas" de puntas de diamante (Rey Castiñeiras, 1990-1991, 154), aparecendo tamén zigzag en diferentes técnicas: estampacións con peite, cordóns e incisións.

Con referencia á 1ª Fase (S.VIII-IV aC.), aínda que só citada agora de xeito tanxencial, teríamos dixitacións, ungalizacións e un motivo que aparece no Castro de Torroso: triángulos recheos de puntos (De la Peña Santos 1992, 160, lám.38); este Castro é tomado por Rey Castiñeiras como un

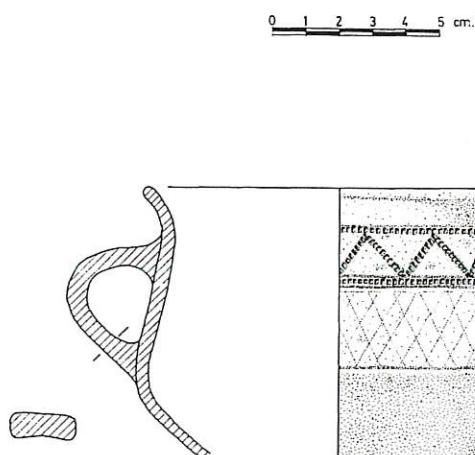

Fig. 9.- Estampación (puntillado).

(1) Corresponde a un motivo en espiga ou espiña de peixe situado no labio do borde.

Cadro III.- Relación de motivos aparecidos en Viladonga cos doutros castros galegos.

dos xacementos clave para definir esta Fase Inicial (Rey Castiñeiras 1996,161), sen considerar aquí a súa presencia en xacementos precastrexos.

No Cadro III, segundo a consulta das memorias e os informes de escavacións doutros castros galegos publicadas nos últimos anos (1), facemos unha relación dalgúns motivos decorativos que tamén aparecen en Viladonga.

(1)Referímonos ás series Arqueoloxía. Informes e Arqueoloxía. Memorias, da Xunta de Galicia, e doutras publicacións especializadas, e en concreto: Sta. Águeda (Rodríguez González/Orero Grandal: 1990-1991, fig. 11). Barán (Álvarez Núñez: 1992, p.159).

Baroña (Calo/Soeiro: 1986, lám.VIII-XI-XIII). Borneiro (Romero Masiá: 1987, de 1983 fig. 9, 11, 43; de 1984 fig. 20-A). Cameixa (López Cuevillas/Lorenzo Fernández: 1986, p.40, 45, 46, 51, 53, 54, 60, 61, 62). Cascaxide (Carballo Arceo: 1986, fig. 42, lám.XXVII). Forca(Carballo Arceo:1987, fig. 20, 23(69), 35(442,449), 37(498), 40(561), 41(569,574), lám. XXVIII, XXIX, XXX, XXXI, XXXIII). Fozara (Hidalgo Cuñarro/Rodríguez Puentes: 1987, fig.XXV, XIV, lám.VI). Coto do Mosteiro (Orero Grandal: 1988, fig.46, 61(6), 64, 65(2), lám.XVII, XXVI, XXVIII, XXIX, XXX, XXXII). Louredo (Seara Carballo: 1990-1991, fig. 8, 9, 10). Piñeiro (Carballo Arceo: 1986, fig. 43 (4) lám. XXII (2-3), XXVI (1). Torroso (De la Peña Santos: 1992, fig. 50 e 59, lám.38, 39, 44). Sta. Trega (De la Peña Santos: 1986, lám. 20). Troña (Hidalgo Cuñarro: 1985, f fig. XXX, XXXI, XXXII,lám. XIV, XVI,XVII); (Hidalgo Cuñarro/Arias Eres: 1992, p. 21, 22). Vigo (Hidalgo Cuñarro: 1985, fig. X, XI, XII).

BIBLIOGRAFÍA

ÁLVAREZ NÚÑEZ, A. (1986): *Castro de Penalba. Campaña 1983*, Arqueoloxía/Memorias, 4, Xunta de Galicia, Santiago de Compostela.

-(1992): "Castro de Barán 91. (Informe de la primera intervención arqueológica)", *Boletín do Museo Provincial de Lugo*, V , p. 153-178.

ARIAS VILAS, F./DURÁN FUENTES, M.^aC. (1996): *Museo do Castro de Viladonga (Castro de Rei, Lugo)*, (Xunta de Galicia), Santiago de Compostela.

CALO LOURIDO, F./ SOEIRO, T.(1986): *Castro de Baroña. Campañas 1980-1984*. Arqueoloxía/Memorias, 6, (Xunta de Galicia), Santiago de Compostela.

CARBALLO ARCEO, L.X. (1986): *Povoamento castrexo e romano da Terra de Trasdeza. Arqueoloxía/Investigación*, (Xunta de Galicia), A Coruña.

-(1987): *Castro da Forca. Campaña 1984*. Arqueoloxía/Memorias, 8, (Xunta de Galicia), A Coruña.

CHAMOSO LAMAS, M. (1976): "Excavaciones arqueológicas en la Citania de San Cibrán de Lás y en el poblado y explotación minera de oro de época romana de Barbantes (Ourense)", *Noticiario Arqueológico Hispánico*, III-IV, Cuadernos 1-3, Madrid, p. 114-130.

COELHO FERREIRA DA SILVA, A. (1986): *A Cultura Castreja no noroeste de Portugal*, (Museo Arqueológico da Citania de Santins).

COVAS FERNÁNDEZ, M.I./ PRIETO MARTÍNEZ, M.P. (1998): "Regularidades espaciales en la Cultura Material. La cerámica de la Edad del Bronce y la Edad del Hierro en Galicia", *Gallaecia*, 17, Santiago de Compostela, p. 151-175

DE LA PEÑA SANTOS, A. (1986): *Yacimiento Galaico-romano de Sta. Trega. Campaña 1983*, Arqueoloxía/Memorias, 5, (Xunta de Galicia), Santiago de Compostela.

-(1992): *Castro de Torroso. Campaña 1984-1990*, Arqueoloxía/Memorias, 11, (Xunta de Galicia) A Coruña.

-(1992): "El primer milenio aC. en el área gallega: Génesis y desarrollo del mundo castreño a la luz de la arqueología", *Complutum*, n° 2-3, (Madrid), p. 373-394.

HIDALGO CUÑARRO, J.M. (1985): *Castro de Troña.Campaña 1983*, Arqueoloxía/Memorias, 3, (Xunta de Galicia), Santiago de Compostela.

-(1985): *Castro de Vigo. Campaña 1983*, Arqueoloxía/Memorias, 1, (Xunta de Galicia), Santiago de Compostela.

- (1992): "Consideraciones generales sobre el Castro de Troña y sus excavaciones arqueológicas", *Sobrersum I*, Revista de Estudios Museo Municipal (Ponteareas), p. 9-28.

LÓPEZ CUEVILLAS, F./LORENZO FERNÁNDEZ, X. (1986): Castro de Cameixa. Campañas 1944-1946, Arqueoloxía/Memorias, (Xunta de Galicia), Santiago de Compostela.

LLANOS, A./ VEGAS, J.I. (1974): "Ensaya de un método para el estudio y clasificación tipológica de la cerámica", *Estudios de Arqueología Alavesa*, 6, (Vitoria), p. 265-313.

ORERO GRANDAL, L. (1988): Castro de Coto do Mosteiro. Campañas 1984-1985, Arqueoloxía / Memorias, 10, (Xunta de Galicia), A Coruña.

ORTON, C./ TYERS, P./ VINCE, A. (1997): *La cerámica en Arqueología*, (Ed. Crítica), Barcelona.

REY CASTIÑEIRAS, J. (1983): "Dos hitos cronológicos en la cerámica castreña", Congreso Arqueológico Nacional, 1982, Zaragoza, p. 443-450.

-(1986-1987): "Algunas consideraciones sobre cerámica castreña", *Zepfirus*, XXXIX-XL, Salamanca, p. 185-192.

-(1990-1991): "Cerámica indígena de los castros costeros de la Galicia Occidental: Rías Bajas. Valoración dentro del contexto general de la Cultura Castreña", *Castrelos* 3-4, (Vigo), p. 141-163.

-(1996): "Referencias de tempo na cultura material dos Castros Galegos", *A Cultura Castrexa galega a debate*, (Instituto de Estudios Tudenses), Tui, p. 159-206.

RODRÍGUEZ COLMENERO, A. / TORRES LÓPEZ, P./MENOR CURRÁS, M. (1976): "Excavaciones arqueológicas en el Castro de Novás" (Ourense), *Noticiario Arqueológico Hispánico*, Arqueología 4, p. 549-584.

RODRÍGUEZ GONZÁLEZ, X. / ORERO GRANDAL, L. (1990-1991): "El Castro de Santa Águeda: Informe de una intervención arqueológica realizada en 1963", *Boletín Auriense*, XX-XXI, p. 161-200.

RODRÍGUEZ PUENTES, E. (1987): "La cerámica estampillada del Castro de Vigo", *Castrelos*, nº 0, p. 115-134.

ROMERO MASIÁ, A. (1986): Castro de Borneiro. Campañas 1983- 1984, Arqueoloxía/Memorias 7. (Xunta de Galicia), Santiago de Compostela.

SEARA CARBALLO, A. (1990-1991): "Algunhas cerámicas do Castro de Louredo", *Boletín Auriense*, XX-XXI, p. 135-159.